

TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARINA GÖRE LOZAN KONFERANSI ve İSKENDERUN SANCAĞI

Mustafa BUDAK²

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesinin ardından 9 Kasım 1918'de İskenderun'a İngilizler tarafından asker çıkarılması¹ ve daha sonra çok geçmeden Fransız yönetimine bırakılması, İskenderun ve Antalya bölgesinde üç yıl kadar sürecek olan bir silahlı mücadele dönemini başlatmıştı². Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında İskenderun sancağından Fransız gemileriyle Kıbrıs ve Mısır'a kaçtıktan sonra mütarekeyle birlikte yeniden bu bölgeye dönen 30-40 bin kadar Ermeni'nin varlığı, söz konusu mücadeleyi kaçınılmaz hale getirmişti³. Bu mücadeleyi, Anadolu'da sürdürülen Millî mücadelenin başarı kazanması üzerine, Sakarya zaferinden sonra Fransa'nın TBMM hükümeti ile yakınlaşmak istemesi sonucunda akdedilen Ankara İtilâfnamesi (20 Ekim 1921) sona erdirmişti. Hemen belirtelim ki, Ankara İtilâfnamesi, Türkiye'nin güney (Suriye) sınırını -İskenderun sancağına özel statü vererek- belirlediği gibi Ankara hükümetinin bir Batılı ülke tarafından ilk kez tanınmasını da sağlamıştır⁴. Ne var ki, Ankara İtilâfnamesi⁵, geçici nitelikli bir mukavele idi ve üstelik Fransız Meclisi'nce de onaylanmamıştı. İşte, bu özelliğinden dolayıdır ki, bu itilafname, Lozan görüşmeleri sürerken, Türkiye'nin güney sınırı söz konusu edildiğinde TBMM'deki gizli oturumlarda sık sık gündeme gelmiş ve Lozan barış konferansında bu "geçici mukavele"nin ne şekil alacağı milletvekillerince hükümetten sorulmuştur.

Biz bu yazımızda, TBMM'de yapılan Lozan konferansıya ilgili gizli görüşmelerde Türkiye'nin güney sınırı çerçevesinde Ankara İtilâfnamesi ile belirlenmiş İskenderun sancağının statusünün nasıl görüldüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

* Dr. I. U. Edebiyat Fak

1 T. Bryikhoğlu, *Türk İstiklâl Harbî I, Mondros Mutarekesi ve Tatbikâtı*, Genelkurmay Ankara 1962, s. 62

2 F. Türkmen, *Hatay Tarihi*, c. IV, İstanbul 1939, s. 945 vd

3 A. Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, TTK, Ankara 1966, s. 7, G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Tercüme C. Koprulu), 2. baskı, TTK, Ankara 1986, s. 45-46

4 I. Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Sıvasî Andlaşmaları*, TTK, Ankara 1965, s. 20-29

5 Bu anlaşmayı Fransızlar genel bir barış olarak değil yerel olarak nitelerken, İngilizler bunu genel bir barış olarak görmüşlerdi ki, sonuçta, bir Fransız-İngiliz çekişmesine yol açıyor ve itilâf bütünlüğünü zedeleyordu. Geniş bilgi için bkz. S. R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, TTK, Ankara 1986, s. 203

Herşeyden önce Lozan'a giden Türk heyeti, Ankara İtilâfnamesi ile belirlenmiş olmasından dolayı, Suriye sınırından konferansta bahsetmemek kararındaydı. Nitekim, İsmet Paşa, bir Fransız gazetesine bunu açıklamıştı. Ancak İskenderun sancağından gelen, hiç de iç açıcı olmayan haberler, Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey gibi bazı milletvekillerini harekete geçirerek bu bölgede olup bitenlerden hükümetin haberi olup olmadığını hükümet başkanı Rauf Bey'e sormalarına sebep olmuştu. Buna karşılık Rauf Bey, daha somut olaylar getirmeleri halinde araştıracaklarını söylemiş ise de Tunalı Hilmi Bey, Fransızların Antakya bölgesinde halka pek haşın muamele ve hatta işkence yaptıkları hususunda ısrar etmişti⁶. Bu iddialarını 25 Aralık 1922 tarihli gizli oturumda da sürdüren Tunalı Hilmi, Antakya tarafında kesinlikle özel idareden söz edilmediğini belirterek Antakya bölgesinde halihazırda itilâfnamenin akdinden önce Fransızlarla mücadele etmiş mücahitlerin hâlâ dağ başlarında genel afitan yararlanmadan durduklarını dile getirmiş ve "Türk oğlu Türk olan birtakım nahiyeler" in kesinlikle Halep'e bağlanmakta olduklarına dikkat çekmişti⁷ Buradan hareketle ve de milletvekillerin konuşmaları dikkate alındığı takdirde söylemek gerekirse, TBMM üyeleri arasında Lozan konferansından hiç bir sonuç çıkmayacağı yönünde genel bir kanaat hakimdi⁸.

Bu arada, Lozan konferansı sürerken Türk heyetinin uyelerinden Hasan Bey (Trabzon), müzakerelerin karmaşıklığı karşısında bilgi alışverişinde bulunmak için Ankara'ya gelmiş ve TBMM'ne de bilgi vermek gereğini duymuştu. 1 Ocak 1923 tarihindeki gizli oturumda söz alan Hasan Bey, sözlerinin başında, konferansın geç başlamasının sebebinin, İtilâf devletlerinin ortak cephe oluşturmasını isteyen İngiltere olduğuna temas ettikten sonra geniş açıklamalarda bulunmuştur⁹. Konumuz açısından bu konuşmanın önemi Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in güney sınırları sorması üzerine Hasan Bey'in henüz ortamı oluşmadığından dolayı bu meselenin görüşülmediğini dile getirmiş olmasıydı. Hatta, Hasan Bey, İtilâf devletlerinin Adalar, Musul ve güney sınırı konularını konferansta hiç görüşmemek için aralarında anlaşmış olduklarını söylemeden edememişti. Bir başka deyişle, İtilâf devletleri, bu üç meseleyi birlikte ele alıp müzakere etmek ıstıyorlardı. Nitekim, Fransızlar, Ankara İtilâfnamesi'ne atıfla bunu İsmet Paşa'ya hissettirmişlerdi. Hasan Bey'e göre, güney sınırı meselesi ortaya atılsaydı, her üç meseledeki kazanımlar dikkate alınmadan birleşik bir cephe halinde İtilâf devletleri tarafından kendi lehlerine halledilmeye çalışılacağı açıktı. Bu yüzden İsmet Paşa, İtilâfnamenin geçerli olduğunu söylemek suretiyle Fransızların Musul meselesinde İngilizlerle birlikte hareketini önlemişti¹⁰.

6 22 Kânun-ı evvel 1338 (1922) tarihli gizli oturumda H. Rauf Bey'in konuşması, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, [GCZ] C III, Ankara 1985, s. 1151-1152

7 GZC, III, s. 1154-1155

8 a y

9 GZC, III, s. 1169

10 GZC, III, s. 1185

Daha sonra 25 Ocak 1923'de meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada Rauf Bey'in de bu konuya değindiğini görüyoruz. H. Rauf Bey, Lord Curzon'un "Musul ve Suriye görüşülecek, hazırlanın gelin" şeklinde mektup göndermesi üzerine Türk murahhaslarının Fransızlarla aramızda bir Suriye sınırı meselesi olmadığını ve Musul'un da Türkiye'ye ait olduğunu söylediğini aktarmıştı¹¹. Anlaşılan o ki, Ankara hükümeti, Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfnamesi'ni karşı taraf sebep olmadıkça ihlâl etmeme kararındaydı ve bunu da millî şîâr edinmişti¹².

Lozan konferansına ara verilmesi öncesinde Lozan konferansı ile ilgili TBMM'de 28 Ocak 1923 Pazar günü bir gizli oturum daha yapılmıştı. Rauf Bey, İsmet Paşa'dan gelen raporu okuyarak İtilâf devletlerinin yakında (31 Ocak 1923, Çarşamba günü) bir barış projesi sunmak suretiyle Lozan'da ayrılacaklarının anlaşıldığını söylemişti. Bu raporun dördüncü maddesine göre İsmet Paşa, Fransızların o günlerde İngilizlerin "adi iltifatlarına kapılarak" aleyhimize döndüğünü düşünüyordu¹³.

Ancak, bütün bunlar, TBMM'deki bazı milletvekillerini tatmin etmemişti. Bu yüzden verdikleri tavrılarla durumu açığa çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu tavrılardan biri de 28 Ocak 1923 tarihindeki gizli oturumda Ankara İtilâfnamesi ile ilgili olarak Antep milletvekili Yasin Bey'in verdiği taktiridir. Yasin Bey, taktirinde, İtilâf devletlerinin projesine karşı murahhaslarımızın vereceği projede bu itilâfnâmenin veya herhangi bir maddesinin doğrulanmasına kefil olmak yerine Antakya ve Iskenderun havalisindeki Fransız mezaliminin protesto edilmesinin Lozan'daki Türk heyetine bildirilmesini teklif etmişti¹⁴.

Görünen o ki, Yasin Bey, henüz söylenen sözlerden tatmin olmamıştı. 29 Ocak 1923 tarihli gizli oturumda da Ankara İtilâfnamesi'nde bütün davalarımıza yardımcı olacağına söz veren Fransızlarla hükümetin hâlâ bu mukaveleye sâdik olup olmadığını sormuştu. Kanaatimce, Yasin Bey'i bu sözleri söylemeye Fransızların Ankara hükümeti aleyhindeki tavırları itmişti. Buna karşılık, Rauf Bey, aslında imzalanması durumunda kesinlik kazanacağını belirterek soz konusu mukavelenin siyasî şeklini ortaya koydu. Yine de barış-yani geçici dostluk-ihlâl edilmedikçe Rauf Bey'e göre, Ankara İtilâfnamesi geçerliliğini koruyacaktı. Herşeye rağmen, Ankara hükümeti, 1923 Ocak sonlarında, henüz Antakya ve havalisinin kesin statusünü belirlemek ve Suriye'deki Fransız idaresini örnek göstererek burada birtakım taleplerde bulunmak zamanının gelmediğini düşünüyordu¹⁵.

Çok geçmeden 4 Şubat 1923'de Lozan görüşmeleri kesildi. Son anda İtilâf devletleri tarafından Türk heyetine bir barış projesi sunuldu. Bu barış projesi,

11 GZC, III, s. 1224

12 Karahisar-ı sahip milletvekili Mehmed Şukru Bey'in Fransızlarla ilişkiyi sorması üzerine hükümet başkanı Rauf Bey'in yukarıda zikrettiğimiz konuşmada verdiği cevap, bkz. GCZ, III, s. 1226

13 GZC, III, s. 1237-1238

14 GZC, III, s. 1259-1260

15 GZC, III, s. 1269-1270 Rauf Bey, Kırşehir milletvekili Mufit Efendi'ye bu konuda "biraz fedakarlığa tahammul" gerektiğini söylemişti

Atatürk'ün deyimiyle "mana ve ruh itibariyle istiklâlimizi muhil şeraiti ihtıva ediyordu. Bilhassa adlî, malî ve iktisâdî mevâd gayr-i kabil-i tahammül idi". Türk heyetinin "ittifak edilen noktaları imza ederek sulh yapalım" şeklindeki teklifi ise kabul görmedi¹⁶". Sonunda, Türk heyeti yurda döndü. İsmet Paşa, 18 Şubat 1923'de Eskişehir'de Mustafa Paşa ile buluşarak Ankara'ya geldi. Bu iki Paşa'nın buluşması Rauf Bey'in "mahzûrludur" itirazına rağmen gerçekleşti¹⁷.

Hariciye vekili İsmet Paşa, Lozan'da olup bitenleri anlatmak ve Rauf Bey hükümetinden yeni talimat alınması öncesinde meclisin fikirlerini öğrenmek düşüncesiyle 21 Şubat 1923 tarihli TBMM'nin gizli oturumuna katılmıştı. İsmet Paşa, Fransa'nın, Ankara İtilâfnamesine dayanarak ve onu koruyarak Suriye sınırını muhafaza, esasını izlediklerini, fakat diğer devletlerden daha fazla malî ve iktisâdî konularla ilgilendiklerini belirtmişti¹⁸.

Aslında Lozan konferansı ile ilgili esaslı tartışmalar 27 Şubat - 6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM'nin gizli oturumlarında geçmişti¹⁹. Biz burada, Lozan konferansının ayrıntısına girmeden Türkiye'nin güney sınırı ve İskenderun sancağının durumu hakkında ileri sürülen görüşleri sadece zikretmekle yetineceğiz.

27 Şubat 1923 Salı günü yapılan gizli oturumda İsmet Paşa, Mersin milletvekili Yusuf Ziya Bey'in güney sınırıyla ilgili (yani, İskenderun ve Antakya ile ilgili) hükümetin yeni bir girişimi olup olmayacağı şeklinde bir sorusu ile karşılaştı. Buna karşılık, İsmet Paşa, Ankara İtilâfnamesi'nde Suriye sınırının olduğuna temasla "İskenderun için de bir sınır vardı" diyerek itilâfnamede yer alan bir takım hükümleri koruduklarını ifade etmişti²⁰.

Hemen belirtelim ki, İsmet Paşa'nın bu gizli oturumda yaptığı konuşma ve sarfettiği sözler bir başka açıdan da önemliydi. O da şuydu: İsmet Paşa, bu konuşmasıyla sınırlar konusunda yeni Türk devletinin esaslarını ortaya koymuştu. Bu, aynı zamanda Lozan'da izlenmekte olan politikanın açık bir ifadesiydi. Nitekim, İsmet Paşa şu sözleriyle bu politikayı açığa vurmuştu:

"İki şey var: Biri mesâil-i arziyye, iktisâdiyye ve idâriyye. Hiçbir noktada bizi tatmin etmiyorlar. Kâmilen reddederiz. Bu elinizdedir. İkincisi, yeniden sulh imkânı aramak lâzımdır. Bu imkânı aramak için şunda fedâkârlık edebilirsiniz, şunda edemezsiniz diye tâyin etmeniz lâzımdır. Biz nokta-i nazarımızı söyledik: Mesâil-i arziyyede bu şekilde sûret-i halle ibtinâ ederek sâir mesâilde hayatımızın tatminine çalışmak²¹".

Bu sözlere rağmen Tunalı Hilmi Bey (Bolu)'in itilâfname ihlâl ediliyor şeklindeki itirazına İsmet Paşa "Biz muahedeyi yaparız. İcrâ etmezlerse o başka bir meseledir" demeyi ihmâl etmemiştir.

16 M K Atatürk, *Nutuk II*, 15 bsk, MEB, Ankara 1987, s. 720

17 Nutuk, II, II, s. 721

18 GCZ, III, s. 1299

19 M K Atatürk, a e a y

20 GCZ, III, s. 1306

21 GCZ, III, a y

Aynı şekilde İsmet Paşa'nın 4 Mart 1923 Pazar günü meclisin gizli oturumunda da Lozan görüşmeleriyle ilgili sorulara cevap vermeye çalıştığını görüyoruz. Mersine milletvekili Yusuf Ziya Bey'in iki maddelik güney sınırlarını da kapsayan sorusu üzerine İsmet Paşa, güney sınırlarının tabii olmayan durumunu konferans öncesinde dikkate almayı düşündüklerini, ancak, konferansın bir hafta ertelenmesine yol açan İngiltere'nin konferansta ortak cephe oluşturma yönündeki sonuç alıcı çabalarından dolayı bundan vazgeçtiklerini dile getirmiştir ki, Lozan'daki Türk heyetinde, olan Hasan Bey'in sözleriyle paralellik arz etmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının sebebi, İsmet Paşa'ya göre, başta İngiltere olmak üzere İtilâf devletlerinin tarihî doğu meselesini birlikte hareketle halletmeye çalışmak istemeleriydi. Bu yüzden aralarında bir takım esaslar belirlemeyi ihmal etmemişlerdi. Şöyle ki, İtalya'nın işgalindeki Adalar, Suriye sınırı ve Musul gibi üç arazi meselesinde İngiltere, Fransa ve İtalya birleşmişlerdi. Yine İsmet Paşa'ya göre, İtilâf devletleri her üç meseleyi birlikte müzakere etmek istiyorlardı. Bunda amaç, "evet veya hayır" cevabıyla konferansı kesintiye uğratarak Türk heyetine gözdağı vermektir. Buradan hareketle İsmet Paşa, Lozan'da izledikleri siyasetin "selâmetve isâbeti" ne işaret etmiştir²².

Aynı gizli oturumunda İsmet Paşa, Cemal Paşa (Mersinli)'nin Ankara itilâfnamesiyle ilgili gerçekten önemli sorularına muhatap olmuştu. Cemal Paşa'ya göre Fransa, itilâfname hükümlerine riayet etmemiş ve en önemlisi "Fransa, hükümeti meclisleri" bu itilâfnameyi tasdik etmemişti. Ayrıca, Lord Curzon'un güney sınırıyla ilgili teklifini niçin değerlendirmediklerini sormuştu. Buna karşılık İsmet Paşa, daha önce Hasan Bey'in söylediği gibi Fransa'nın Suriye ile güney sınırını tercihken müzakere konusu yapmanın diğer askıda kalan arazi meselelerinde de İtilâf devletlerini aleyhimize kışkırtmak anlamına geleceğini dile getirdi. Fransa'nın itilâfname hükümlerine uymamasından kendisi de şikayetçi olan İsmet Paşa Fransa Millî Meclisi'nin itilâfnâmeyi halihazırda onaylamadıkları itirafında da bulunmayı ihmal etmedi²³.

Bu arada, Lozan'a gidecek Türk heyetine verilecek olan talimat hakkında TBMM'nde çıkan tartışmalar arasında TBMM'nin öngördüğü hususlar ile hükümetin kabul ettiği kararların farklılığının dile getirilmesi oldukça dikkat çekiciydi. Nitekim, Muş milletvekili Hasib Bey, Lozan heyetine TBMM'nin yetki verdiği tek hususun Antakya, Beylân ve İskenderun havalisindeki 500.000 Türk'ün tahliyesi olmasına rağmen Rauf Bey hükümetinin verdiği talimatta bu noktanın yer almadığını söylemişti. Rauf Bey ise, ilgili kararın hükümete ait olduğunu belirtmiştir. Anlaşıyor ki, İskenderun sancağındaki 500.000 Türk'ün tahliyesi TBMM'nce düşünülmüş ise de hükümet bundan uzak kalmıştı²⁴.

4 Mart 1923 Pazar günü TBMM'nin öğleden sonraki ikinci oturumunda söz alan milletvekillerinden biri de Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey idi. H.

22 GZC, IV, s 76

23 GZC, IV, s 78

24 GZC, IV, s 79-80

Avni Bey, hükümetin izlemeye çalıştığı genel politikayı eleştirmek üzerine yoğunlaştırdığı konuşmasında millî mücadelenin nasıl başladığını kendi üslûbuyla anlatarak İngilizlerle Fransızlara güvenilmemesi gerektiğine temas etmişti. H. Avni Bey, "Türk için Fransız ile İngiliz arasına ihtilâf giremez" dedikten sonra Fransa'nın Antakya ve İskenderun'u aldığını söylemiş ve hükümetin siyasetini" suya düşmüş, yanlış bir siyaset" olarak tanımlamıştı²⁵.

TBMM'nin 5 Mart 1923 Pazartesi günü gizli oturumunda bu kez İzmit milletvekili Sırrı Bey, Lozan'da görevli Türk heyetini suçladı. Ona göre, Türk heyeti, insiyatifi İtilâf devletleri temsilcilerine bırakmıştı. Eğer insiyatîf ele alınabilseydi, hiç olmazsa Antakya ve Adalar kurtarılabilirdi²⁶. Aslında Sırrı Bey, ta baştan Fransızlarla bir itilâfname yapılmasına karşı çıkmış, Suriye sınırının Fransızlarla yapılırsa, aynı zamanda Suriye hakimiyetinin Fransa'ya devredilmesine yol açılacağı uyarısında bulunmuştu. Aynı şekilde, söz konusu itilâfnamenin Lozan'da geçerli olmaya devam etmesi Sırrı Bey'e göre, Suriye'nin baştan başa Fransa'nın somürgesi halini geleceği anlamındaydı. Halbuki İtilâfname yapıldığında "Suriye ile anavatan arasında kalan ve eski Türkistan nâmıyla bizim olan, herhangi bir karib zamanda bize iltihak" edecekti. Bunun teminatını da Fransızlar vermişlerdi²⁷. Gerçekte ise, Fransızlar sözlerinden durmamışlardı. Fransızların bu konudaki samimiyetsizliğini dile getirmiş olan Sırrı Bey, konuşmasında bir diğer tehlikeye daha dikkat çekmişti: İskenderun sancağı halkı düşman eline bırakıldığı takdirde Ermeniler tarafından boğazlanacaktı. Sırrı Bey, bu önemli uyarısından sonra "Antakya'nın Türkçe konuşan ahalisinin sâkin olduğu yerler" in misak-ı millî sınırları içinde olduğunu Rauf Bey hükümetine hatırlatmıştı²⁸.

Ancak Rauf Bey, Sırrı Bey'in sorusuna oldukça ilgi çekici bir cevap verdi. Ankara İtilâfnamesi yapıldığında Anadolu'da bulunmadığını hatırlatan Rauf Bey Antakya ve havalisi hakkındaki mesele için "Antakya'nın bize ilhakı veyahut müstakil bir millet olması meselesi değildir. Derhatır buyurursanız, lisan, ırk, âdet nokta-i nazarından bir muâmeleye tâbi tutulmaması meselesiydi. Yoksa, hudûd-ı millîmiz haricinde kalması meselesi değildi²⁹".

Diğer taraftan Menteşe milletvekili Tevfik Rüştü Bey (Aras) de Ankara İtilâfnamesi ile İskenderun'un durumu tartışmalarına katılmıştı. 5 Mart 1923'de yapılan gizli oturumda öncelikle yakınoğu barış görüşmelerinde birleşik cephe olmadığı fikrini ifade ettikten sonra misak-ı millînin kesinlikle gerçekleştirileceğini ve fakat bu safhada olmayacağını vurgulayarak sözü Ankara İtilâfnamesine getirmişti. Hiçbir zaman İskenderun'un Türkiye'den ayrılmasını istemediğini ve İtilâfnameyi "muahede" olarak kabul etmediğini belirterek olayların böyle düşünenleri haklı çıkardığını söylemişti³⁰.

25 GZC, IV, s 93

26 GZC, IV, s 109

27 GZC, IV, s 110-111

28 GZC, IV, s 111

29 GZC, IV, s 122

30 GZC, IV, s 127

Aynı şekilde Trabzon milletvekili Alı Şükrü Bey, Ankara İtilâfnamesini "bu itilâfnamedir Asıl muahede, sulh müzakeresinde ve sulh imza edilirken yapılacak" denilerek kabul edildiğini ve bunun itilâfnamenin şartlarından biri olduğunu söylemişti. Ne var ki, Ali Şükrü Bey'e göre, bu itilâfname kendilerini etkilemek için daima önlere çıkarılmaktaydı. Bu husus bilinmesine rağmen sadece bugünkü şeylere sebep teşkil etmemek için itilâfnameyi kabul ettiklerini Alı Şükrü Bey'in sözlerinden anlıyoruz. Ayrıca, A. Şükrü Bey, daha önce değinildiği gibi Suriye mukavelenâmesi gereğince, Fransızların yapmak zorunda oldukları bir takım tahahudlerin varlığına dikkat çekmiş; "Antakya, İskenderun vardır ve hususî olarak yaptıkları bu muahede de bizim amâl-i milliyemizin tahakkukunda bize muavenet edeceklerdi" demişti³¹. Böylece Ali Şükrü Bey, Fransızlardan şikâyet hususunda İsmet Paşa ile aynı noktada birleşmişti.

Tevfik Rüştü Bey'in aksine Lozan'da birleşik cephe olduğunu savunan Ali Şükrü Bey, Fransızlarla itilâfname görüşülürse, Fransızların İngilizler tarafına geçeceği görüşlerine itiraz ederek, "mevzubahis edilseydi aralarındaki müttehid cephe yıkılırdı"³². Çünkü, Ali Şükrü Bey'e göre, İngilizlerin barış müzakerelerinde dikkat ettikleri husus, ıktisadî değil siyasîdir. Eğer, İngilizlere karşı Musul meselesinde bu şekilde kendileri dörtte üçünü bize vermek teklifini yaptıklarında biz de fedakârlık edeceğimizi onlara önceden hissettirmiş olsaydık, Ali Şükrü Bey'e bakılırsa, "bütün mesâil-i maliye, bütün mesâil-i ıktisâdiye hattâ Suriye hudûdu kendi lehimize halletmek imkânını bulurduk"³³.

Yeni Türkiye devletinin güney sınırlarının belirlenmesinde beşerî coğrafyanın göz önünde bulundurulması gereği, Lozan görüşmelerinin son kez görüşüldüğü 6 Mart 1923 tarihli TBMM'nin gizli oturumunda Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey tarafından dile getirildi. Öncelikle, itilâfnamenin çizdiği sınırın düzeltilmesi gerektiğini belirten Y. Ziya Bey beri tarafta kalan kasaba ve köylerin boğulmakta olduğunu işaretler ve konuda çaba göstermesi için Lozan'a gidecek olan Türk heyetine tavsiyelerde bulundu. Bunun dışında Mardin, Nusaybin, Kilis, Urfa, Antep halkının yaşaması için ziraat, ticaret ve zanaatın gerekli olduğuna temasla itilâfnamede belirlenen sınırın bu üç şeyi baltaladığını belirten Y. Ziya Bey, "dünyada bunun gibi gayr-i tabii bir hudud tasavvur eder misiniz?" demekten kendini alamamıştı³⁴. En önemlisi de Antakya, İskenderun havalisi halkının hepsinin Müslüman Türk oldukları gerçeğini vurgulamış ve bu sebeple bölge halkının Fransız değil Ermenilerin zulmü altında kaldıkları uyarısında bulunmuştu. Y. Ziya Bey, o günlerdeki Antakya halkının durumunu şu sözlerle dile getiriyordu: "Bütün insanlar teneffüs borularını kapatmış, hudûd yanında bulunan insanlar dikkat-i sadre tutulmuş boğuluyorlar. Teneffüs borularını açınız, teneffüs etsinler"³⁵.

TBMM'nin 6 Mart 1923 tarihindeki son gizli oturumunda Suriye sınırı ile ilgili birbirinden ayrı olarak iki önerge verilmişti. Bunlardan biri Mardin milletvekili İbrahim Bey'e aitti. İbrahim Bey, önergesinde, Suriye sınırının düzeltilmesi

31 GZC, IV, s 132-133

32 GZC, IV, s 133

33 GZC, IV, s 134

34 GZC, IV, s 163-164

35 GZC, IV, s 164

için hükümetin teklif edeceği projeye gereken maddeler ile hükümlerin yazılmasını ve heyet üyelerinin de bunun uygulanması hususunda gerekli çabayı göstermesi için hükümetin Lozan'a gidecek Türk heyetine emretmesini istemiş, aksi halde ileride görüşülmek üzere askıya alınmasını teklif etmişti³⁶. Ayrıca 43 imzalı bir diğer önergede Fransızların daha sonra halledilmek üzere Suriye ile olan güney sınırlarımızın karşı proje haricinde bırakılmasını önermişti³⁷.

Sonunda Saruhan milletvekili Reşat Bey ve arkadaşları verdikleri iki madde-lik 6 Mart 1923 tarihli önergeyle, İtilâf devletlerinin Lozan konferansında Türk heyetine verdikleri projenin istiklâlimizi tehlikeye düşüreceği gerekçesiyle reddedilmesini savunurken, sınırlarımızla ilgili askıda duran toprak meselelerinin, daha sonraya bırakılarak malî, iktisadî ve idârî meseleleri halle kavuşturmak ve milletin istiklâl ve hukukunu garantiye almak düşüncesiyle konferansa devam edilmesini istemişlerdi. Hiç şüphesiz M. Kemal ve arkadaşlarının görüşlerini de yansıtan bu önerge 170 oyla kabul edilmiş ve hükümet bir bakıma güvenoyu almıştır³⁸. Bundan sonradır ki, İsmet Paşa, hükümet ile meclisin tam desteğini arkasına alarak Lozan'a gitmiş ve çetin müzakerelerin ardından 24 Temmuz 1923'de Lozan barış antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşmanın üçüncü maddesiyle 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesinin belirlediği esaslar çerçevesinde Suriye sınırı kabul edilmiş ve dolayısıyla İskenderun sancağı özel bir idare şeklinde Suriye sınırları içinde bırakılmıştır³⁹.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Lozan konferansı devam ederken İskenderun sancağının statüsü, TBMM'nin gizli oturumlarında hararetli tartışmalara sebep olmuş ve milletvekilleriince H. Rauf Bey hükümeti kıyasıya eleştirilmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, bu eleştiriler, İskenderun sancağının özel statüsünü belirleyen Ankara İtilâfnamesinin geçici bir mukavele niteliği taşımasından kaynaklanmıştır. TBMM milletvekillerinin temel endişesi, misâk-ı millî sınırları içinde yer alan İskenderun sancağının statüsünün Lozan konferansında sağlam güvencelere bağlanıp bağlanamayacağı husûsu gibi görünmektedir. Kaldı ki, Ankara İtilâfnamesinin geçiciliğine atıfta bulunularak ve de esas barış görüşmelerinde yeniden ele alınacağı taahhüdüyle TBMM'de onaylanması sağlanmıştı. İşte, bütün tartışmalar buradan kaynaklanmış ve milletvekilleri TBMM'nin gizli oturumlarında hükümetin verdiği sözü yerine getirmesini ısrarla istemişlerdir. Kanaatimce bunda, İskenderun sancağından gelen hiç de iç açıcı olmayan haberler de önemli bir rol oynamıştır. Ancak, Rauf Bey hükümeti, M. Kemal Paşa'nın desteğiyle ihtilâflı toprak konularını barış sonrası döneme bırakarak öncelikle yeni Türkiye devletinin siyasi, iktisadî ve malî bağımsızlığını temin edecek bir barış andlaşmasını imzalamanın yollarını aramış ve sonunda Lozan barış andlaşmasını imzalamayı başarmıştır. TBMM de bu amacın gerçekleşmesi uğrunda İtilâf devletleri karşısında meşruiyetini sağlayacak bir işlev görmüştür.

36 GZC, IV, s 184

37 GZC, IV, s 185-186

38 GZC, IV, s 181, 190

39 M C Bilsel, *Lozan II*, İstanbul 1933, s 585. Lozan barış andlaşması ile Mondros mutarekesi sonrasında Türkiye'ye dayatılarak önerilen barış projelerinin mukayesesi için bkz M. K. Atatürk, *Nutuk*, II, s 750-767